

Från ideal via paradox till problem. Individualiteten och kärleken i Niklas Luhmanns systemteori¹

JAN INGE JÖNHILL

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Det är nog lätt att förledas till tanken – den är i varje fall utbredd! – att sociologisk systemteori gott kan användas till att förstå stora sociala sammanhang, medan den inte är användbar till förståelsen av det individuella. Om alltså ekonomiska problemställningar på makroplan, beskrivningen av hur organisationer fungerar osv tillhör den sociologiska systemteorins gamla 'reservat', så kanske den borde hålla sig borta från individplanet och i synnerhet från de personliga och intima relationernas sfärer? Det gör den inte. Och intresset är inte primärt att utmana vare sig socialpsykologisk interaktionism, metodologisk individualism eller teorier om livsvärlden. Utmaningen ligger redan i själva den systemteoretiska ansatsen att ställa universalitetsanspråk. – Huvudtemat i denna uppsats är dels frågan om inplaceringen av människan som individ i förhållande till det sociala systemet och dels kärlekens och intimsfärens och därmed den moderna individualiseringens sociologi.

Inom sociologin har människan som individ traditionellt setts som en del av samhället. Men det har aldrig varit problemfritt. Det framgår t ex av Johan Asplunds försök att utifrån sitt socialpsykologiska perspektiv åter tematisera förhållandet mellan individ och samhälle för några år sedan (Asplund 1985). Och Peter Bergers 'Invitation till sociologi' är inte vidare inbjudande för individen. Berger tillstår problemen. När individen inplacerats i samhället framstår "en bild av samhället som fängelse". Ja, samhället t o m *är i* människan enligt Berger. Denna bild tvingas han som sociolog så modifiera, med förslag till "tunnlar som flyktmöjligheter ur denna dystra determinism" (Berger 1987:87) osv. Vid sidan om denna metaforik tillgriper Berger framförallt rollteorin och en socialpsykologisk argumentation för att lösa problemet. Dessa förslag till lösningar skall inte diskuteras här. Dock kan man fråga sig om socialpsykologins problemlösningar generellt sett är mer tillfredsställande för sociologin än exempelvis den ekonomiska teorins eller samhällsgeografins.

Tesen här bygger på ett radikalt nytänkande. I den tyske sociologen Niklas Luhmanns systemteoretiska konception befinner sig människan som individ alltid i samhällssystemets omvärld. Det placerar dock inte individen vare sig i samhällets eller samhällsteorins periferi. För

Luhmann står nämligen inte systemet utan relationen mellan system och omvärld alltid i centrum av analysen.²

Frågan om människan i Luhmanns teori om system och omvärld

Sociologin etablerades i en tid av ideologiska och politiska kontroverser kring former för individualism (liberalism) och kollektivism (socialism). Dessa kontroverser influerade starkt behandlingen av temat individ och samhälle hos 'klassikerna'. Fram till idag har optionen för den ena eller den andra sidan präglat sociologin, även om redan sociologins grundare ville markera en klar distans till de ideologiska positionerna. Durkheim bröt med föreställningen om ett nollsummespel mellan allmänintresse och privatintresse: Mera anspråksfulla kollektiva mål, en starkare stat och ökad individuell frihet är möjliga samtidigt. För Simmel och G. H. Mead framträder individen genom sociala möten. Men samhället blir härigenom till blott och bart interaktion (jfr Luhmann 1986; 1989: 149f). Webers option för individualismen hindrar inte en förståelse för ekonomin, rätten osv som delar av det moderna samhället. Men förhållandet mellan individ och samhälle förblir oklart för handlingsteorin.

I Talcott Parsons' intention att förena centrala element från Durkheim och Weber i en systemteoretisk konception, framgår intresset att fokusera på både 'det kollektiva' och det individuella. Men med funktionalismens alltför centrala placering i teorin och mera allmänt den tidiga systemteorins begränsade begreppsapparat och teoretiska svagheter, 'funktionaliseras' det individuella och underordnas de funktionellt differentierade systemen. Följaktligen ges det individuella inte en egen status inom teorin.³ Så i Parsons' analys av kärleken och i hans förståelse av det normavvikande. Utvecklandet av den allmänna systemteorin under 1960-talet till en teori om system och omvärld möjliggör dock hanterandet av individuella former.

Med Luhmanns insatser, från bidragen i början av 60-talet om funktionsbegreppet och den gentemot Parsons formulerade 'funktions-strukturella' ansatsen till teorin om självreferentiella och senare autopoietiska sociala system och till de radikala formuleringarna av en sociologisk differensteori, fullföljs vidareutvecklingen av den allmänna systemteorin. Särskilt vad gäller de abstrakta differensteoretiska formuleringarna går dock Luhmann utöver eller vid sidan av det som idag brukar betecknas som den systemteoretiska ansatsen.⁴ Som han själv sammanfattar det "är teorin om autopoietiska, sig-själv-utdifferentierande system en radikalt individualistisk teori" (Luhmann 1993a).

Luhmann (ibid.) tar sin utgångspunkt i diskussionen om människan i den metafysiska europeiska tanketraditionen från antiken och fram till idag. Denna metafysik har genomgående formulerats som en ontologi, alltså som en fråga om varat och icke-varat. Medan det för Aristoteles väsentligen handlade om att formulera en skillnad mellan människa och djur, framträder den moderna humanismen som ett försök att rädda människan i den gamla distinktionen mellan subjekt och objekt genom att beteckna henne som särskilt 'subjekt' utan objektivitet. Medan detta subjekt utgör ett huvudproblem för den moderna filosofin, ställs det inom samhällsvetenskaperna som ett tragiskt val: att avstå från antingen samhället eller subjektet!

Den medeltida skolastiska debatten om individens individualitet ledde fram till en uppfattning om att individen inte kan definieras genom några utifrån kommande kvaliteter, utan själv är källan till sin individualitet. Individen definieras följaktligen genom hänvisning till sig själv, genom självreferens. Denna bestämning av individen utgör en säregen bakgrund till fromhetsrörelsen under 1600-talet. Frälsningen blir här först helt till en fråga för den enskilde. Men då frälsningen förutsätter något icke-individuellt som skall räddas, uppstår paradoxen att individualiteten härigenom också ruineras.

Under 1700-talet rekonstrueras individen som en social person i en ny kontext som uppvärderar natur och socialitet. En kult av sensibilitet och vänskap tenderar att ersätta religionen. "Symbolisk interaktionism testades för första gången under 1700-talet" (Luhmann 1986:316). Termen 'individualism' uppfanns under 1820-talet. Men denna utveckling betyder knappast någon bättre chans för individen. Längre än till den klassiska definitionen av individualitet som självreferens kan man inte komma. Varje hänvisning till något annat undanröjer det individuella.

Här har bara några punkter i en lång historisk process med grundläggande semantiska förändringar av individbegreppet skisserats. På likartat sätt har förståelsen av samhället eller samhällsbegreppet förändrats. Luhmann framhåller den franske filosofen Jacques Derridas bidrag till lösandet eller upplösandet av de paradoxer som den filosofiska diskussionen fört till vad gäller individen som subjekt (Luhmann 1993a). På samma sätt bör hans eget bidrag räknas till de viktigaste inom de samhällsvetenskapliga kontroverserna kring valet samhället *eller* människan som individ och som subjekt. Hans sociologiska lösning, med hjälp av distinktionen mellan system och omvärld, är kort sagt att välja både samhället och människan – som objekt, som observationsobjekt och som observerande observationsobjekt. Med utgångspunkt i den sk andra ordningens kybernetik (*second order cybernetics*) ses således teorin som en teori om observerande system.

Synen på individen och kritiken av humanismen, som följer av an-

satsen och som här bara resumerats, har han uttryckt i flera sammanhang. I en intervju uttryckte han det så här:

... om man tar en människa så består hon av en mängd system, cellulära, neurofysiologiska, sociologiska osv. Och det finns inget *supersystem* som inkluderar alla dessa system och som har individen som sin enhet. Det medför en kollaps för den klassiska humanistiska traditionen (som ser individen som en del av samhället), men också för den nyare humanistiska traditionen (som ser samhället som något som skall modelleras efter vad som är 'mänskligt'). För vilken människa skall samhället ta som modell, skall det vara Bush, Gorbatsjov, mig eller en eller annan slumminnevånare i någon favelha i Brasilien? Därav kan man se, att humanismen inte tar individen på allvar! Och därför är det felaktigt att säga, att systemteorin är anti-individualistisk, tvärtom! (Intervju av P. Götke-Hansen och F. Stjernfelt i danska tidningen *Information, Moderne Tider*, 13–14 Juni 1992)

I ett annat samtal preciserade han sin syn:

Om systemteorin strikt åtskiljer mellan människa och samhälle har den större sensibilitet för individualism. Det är den punkt som man jämt säger är en inhuman sak. Men jag tror just att individens konkreta uttryck överhuvudtaget först kan komma till sin rätt, om man inte, och inte heller delvis, betraktar den som en liten kugge i samhället, utan helt och hållet placerar individen i omvärlden. (Luhmann 1993b:129; se vidare bl a 1984 kap 6 och 1989)

Personliga relationer och människan som person

Placerandet av individen i samhällets omvärld betyder inte att människan blir mindre betydelsefull. Det handlar bara om en annan systemreferens. Först som *person* är den enskilda individen identifierbar inom sociala system. I flera texter (bl a 1982 kap 1) har Luhmann skisserat sitt vidareutvecklande av det klassiska personbegreppet, vilket fö tycks ha hamnat i skymundan inom samhällsvetenskaperna idag. Distinktionen mellan person och psykiskt system betonas. Personer skall, i linje med den klassiska definitionen, inte ses som kompletta människor. De utgör heller inte system. "Personer tjänar som strukturell koppling mellan psykiska och sociala system."⁵ De "tjänar som kommunikationens identifikationspunkter, som adresser för kommunikation, som enheter att tillskriva handlingar, alltså också för ansvar och som upppteckningsställen som kan tillskrivas ett minne" (Luhmann 1990b: 202). Personer kan därmed också betecknas som "strukturer i sociala systems autopoesis" (Luhmann 1990d: 33).

Den moderna individualiseringen kännetecknas av att det personliga momentet i sociala relationer intensifieras. För att beteckna detta förhållande använder han den från allmän systemteori hämtade termen *interpenetration*; Luhmann talar om *mellanmänsklig interpenetration*. Tanken är att bl a kärleken som kod bättre kan förstås med hjälp av detta neutraliserade begrepp än av det gängse och i hans mening alltför förenkla talet om perspektivens reciprocitet i kärleksrelationer (Luh-

mann 1982 kap 16). Upplevelse och handling bringas här aldrig till en enhet. Och handlande av kärlek uppfyller inte bara önskningar, utan det handlar om att finna mening i den andres värld, vilket aldrig är oproblematiskt. För Luhmann gäller det att man också i denna analys måste förbigå metaforiken och förlägga analysen på en operativ nivå. För att bättre kunna precisera teorin har han i de senaste arbetena alltmåra övergett termen interpenetration till förmån för *strukturell koppling*. Interpenetration och strukturell koppling kan i stort sett ses som synonyma.⁶

”Vid funktionell differentiering kan den enskilda personen inte längre vara placerad i ett och endast ett av samhällets delsystem, utan det måste förutsättas att hon inte är socialt lokalisierbar” (Luhmann 1982:16). Personens koppling till de sociala systemen betecknar Luhmann (delvis efter Parsons) med termen *inklusion*. Inklusion betyder i regel tillträde till alla system. Som individ idag är man normalt inkluderad i det ekonomiska systemet, dvs man arbetar eller är kopplad till något sk transfereringssystem och får på så sätt pengar. Därigenom har man också tillgång till det politiska systemet, rättssystemet, utbildningssystemet och familjesystemet. Det moderna funktionellt differentierade samhället skiljer sig här från sina föregångare. I tex det medeltida Europa var den enskilde närmast en del av ett system. Ingick man i härens eller klosterlivets organisation, så innefattade det alla sidor av livet. Och till skillnad från den moderna utdifferentierade familjen, utgjorde hushållet för större delen av befolkningen det enda system man tillhörde.

Inklusion skiljer som alla differensbegrepp ut en annan sida, nämligen exklusion. Om man i det moderna samhället saknar arbete eller pengar, så medför det ofta att man förlorar sin bostad. Och utan bostad får man inget arbete, man förlorar tillträde till utbildningsmöjligheter osv. Detta fenomen kan observeras i masskala i bla Brasiliens favelhas liksom i södra Italien och i mindre men inte obetydlig omfattning bland hemlösa och arbetslösa i USA. Det kan sedan några år tillbaka iaktas även i övriga Europa. Och medan människan är inkluderad som person, så resterar hon såsom exkluderad nästan blott och bart som kropp. (Luhmann 1991b)

Sociologins tematisering av kärleken

Bland sociologins klassiker är det bara Georg Simmel (1923) som explicit tagit upp kärlekstemat. (Se vidare Bertilsson 1986.) Han utvecklar det i ljustet av sin teori om sociala former. Kärlekens förbindelse med det tragiska och dess oundvikliga paradoxer utgör kärnan i Simmels essä. Kärleken ges en dubbel betydelse i Simmels terminologi. Som

objektiv kraft säkrar den släktens överlevnad, som subjektiv kraft gör den människan medveten om livets glädjeämnen och sorger. Mellan kärlek i den objektiva och den subjektiva betydelsen utvecklas ofta en spänning (*agonia*), och häri ligger källan till kärlekens tragiska sida.

Max Weber behandlar kärleken i sin religionssociologi (Weber 1963 (1920)). För Weber är uppkomsten av en specifik erotisk sfär, som förutsätter en sublimering av sexualiteten, ett viktigt led i den historiska rationaliseringsprocessen. Hans rationaliseringsteori förtätas genom framställningen av den som ett korrelerat till rationaliseringen. Den sexuella kärleken – ”den största irrationella livsmakten” – framstår närmast som ett religiöst surrogat för den moderna människan. I synnerhet står den i ett starkt spänningsförhållande till frälsningsläroras etik. Enligt Weber är kvinnans erotisering och det kulturella ursprunget till den erotiska kärleken mellan man och kvinna (i västerlandet) en sen historisk företeelse. Den tar sin början med den hövitska riddarkärleken.⁷ Liksom för Simmel ingår för Weber den erotiska kärleken i en tragisk figur. Den moderna människans flykt från religion och vidskepelse leder till att hon kommer att förlora både meningen med livet och sin egen frihet.

Med Talcott Parsons' systemteoretiska analys av kärleken och familjen (Parsons 1955, 1978) har vi lämnat den tragiska tyska tanketraditionen. Som ovan noterats, intar funktionsbegreppet en central plats i Parsons' analys. Härigenom kan familjen utmärkt analyseras vad gäller dess funktion i det moderna funktionellt differentierade samhället. Och Parsons bidrar i flera avseenden till en sådan. Men i hans analys förstås inte bara äktenskapet funktionellt som institution, utan också kärleken funktionaliseras.

Luhmanns sätt att behandla temat kärleken är i linje med den allmänna teoriansatsen en annan än klassikernas, metodiskt såväl som teoretiskt. I likhet med Parsons har han alltid hävdats tesen att det moderna samhället och dess subsystem till skillnad från dess föregångare primärt är funktionellt differentierade. Funktionsprincipen tilldelas därigenom en viktig betydelse. Men till skillnad från Parsons har han alltifrån sina första skrifter avvisat tesen att funktionsbegreppet är en kausal princip, att man med hjälp av det kan 'förklara' moderna former och deras uppkomst, tex att kärleken och inte vänskapen kommit att bilda grunden för den moderna familjen.

Kärlekskoden som passion

Medan det vid en första anblick kan förefalla uppenbart att psykologin kan ta sig an temat kärleken och intimsfären, så kan det kanske framstå som svårförståeligt vad sociologisk teori egentligen kan tillföra. Men

”sociologin är nu emellertid inte första anblickens lära, utan andra anblickens lära.” (Luhmann 1981b:170) Till skillnad från ’klassikernas’ men också t ex Francesco Alberonis tematisering, analyserar Luhmann kärleken först och främst som semantisk och symbolisk kod och inte som känsla (Luhmann 1982:9). Hans antagande är att först som sådan kod kan kärleken ges sina känslouttryck! I detta perspektiv kan också poesins och romanformens kärleksskildringar förstås. – Här några kommentarer och en kort resumé av analysen i *Liebe als Passion*.

Enligt en tes genomgår under perioden 1600–1800 och i synnerhet under andra hälften av 1700-talet (det europeiska) samhället en transformation vad gäller grundläggande semantiska former. Gamla ord ges nya betydelser, nya ord uppstår. Man brukar tala om det moderna samhällets genombrott men då främst avse en ekonomisk, politisk och social omvandling. Här accentueras alltså, utan att frågan om kausaliteten berörs, språkliga betydelsesammanhang. Tesen om denna transformation bidrar för Luhmann till att precisera teorin om kommunikationsmedierna som semantiska koder betecknande för det funktionellt differentierade samhället.⁸ Det skall betonas att kodbegreppet här används i semantisk och inte i lingvistisk mening. – Men vilken är då kommunikationsmediernas funktion?

I ett antal skrifter har Luhmann, med utgångspunkt ifrån Parsons’ teori om ’generalized symbolic media interchange’, utvecklat sin teori om symboliskt generaliserande kommunikationsmedier (se bl a Luhmann 1974 o vidare Thyssen 1991). Kommunikationsmedierna intar en central plats i hans allmänna teori om samhället. – Här definieras först samhällsbegreppet neutralt som ett kommunikationssystem. Samhällsteorin sönderfaller så i 1) teorin om kommunikationsmedier, 2) evolutions-teorin, och 3) differentieringsteorin. Detta svarar mot samhällets social-, tids- respektive sakdimension. Kommunikationsmedier är inte liktydiga med massmedier (alltså förmedlings- eller spridningsformer för budskap), utan mediebegreppet definieras utifrån en abstrakt distinktion mellan medium och form.⁹

Samhället som socialt system saknar en central kontroll- och styrinstans. Istället är subsystem som ekonomi, politik, vetenskap, utbildning eller familj högradigt autonoma. Allmänt sett är en fungerande kommunikation i samhället egentligen högst osannolik. Kommunikationsmediernas funktion är att tjäna till att omforma en osannolik kommunikation till en sannolik (jfr Luhmann 1981c). Språket är det främsta kommunikationsmediet. Det använder sig av binär kodifiering och symboliska generaliseringar. Men i synnerhet i ett så komplext samhälle som det moderna är det inte tillräckligt. Med hjälp av speciella symboliskt generaliserade kommunikationsmedier såsom pengar, makt, sanning och kärlek – för ekonomin, politiken, vetenskapen resp familjen –

underlättas kommunikationschanserna avsevärt. Men alla subsystem har inte utvecklade kommunikationsmedier och kommunikationsmedierna är inte uniforma. Kommunikationsmediet kärlek tillhör, liksom makt, men inte pengar, de medier som försvinner eller upphör så snart de inte praktiseras eller utövas!

Kommunikationsmedierna tjänar alltså till att underlätta kommunikationen; utan dem vore det moderna komplexa samhället inte möjligt. Men som oftast finns en baksida: De ibland förekommande felkopplingarna mellan kod och respektive system leder ofta till högst fatala följder. Så tex om i en interaktion Alter kommunicerar i termer av makt eller pengar, medan Ego menar kärlek.

Som Luhmann formulerar det, så uttrycker begärandet i en intimrelation en ömsesidigt reflexivitet. ”I det kroppsliga samspelet erfar man, att man i det egna begärandet och dess uppfyllande också begär den andres begärande och därmed också erfar, att den andre önskar sig begärd.” (Luhmann 1982:33) Här kan noteras att hos Luhmann finns ingen koppling till någon begärs- eller behovsfilosofi. Vi befinner oss fjärran från spekulativt filosoferande över ’behoven’ eller ’begären’. Även analysen av vad han kallar symbiotiska symboler eller mekanismer (se vidare Luhmann 1981a), vilka anger bestämda kroppsliga kopplingar till respektive system, skall sålunda förstås som operativt orienterad. Sexualiteten är för det på kärlek grundade äktenskapet – liksom de primära fysiologiska behoven för ekonomin, förnimmelserna för vetenskapen och det fysiska våldet som möjlighet för den politiska makten – här bestämd utan någon speciell begärs- eller behovsteori. Dessa symbiotiska mekanismer artikulerar inte ’nödvändigheter’ för respektive subsystem. Om de inte uppfylls så fungerar eller fungerar inte systemet, men kan då generera emergenta problem.

Luhmanns historiskt anlagda analys ger en – i förhållande till sociologiska standardframställningar närmast revolutionerande – förståelse av hur kärleken, från att ha varit skild, ja utesluten från äktenskapet, vid övergången till det moderna funktionellt differentierade samhället först utdifferentieras som ren passion (*l'amour passion*) och sedan kopplas samman med äktenskapet, ja i varje fall under en lång tidsperiod kommer att utgöra dess grund. Den väl genomarbetade och ofta underhållande analysarten gör inte läsningen mindre fascinerande.

I en tämligen lättillgänglig Luhmann-introduktion rubricerar Walter Reese-Schäfer (1992) *Liebe als Passion* som ett modellutkast för historisk sociologi. Att boken till stor del utgörs av en historisk sociologisk studie kan bara antydast här. Detsamma gäller spännvidden i analysen. Luhmann berör i förordet två metodiska erfarenheter vid behandlingen av historiskt material: Dels har han funnit ”att endast mycket abstrakt och mycket komplext anlagda sociologiska teorier kan få historiskt ma-

terial att tala." Och liksom för tex Hegel gäller för Luhmann att "vägen till det konkreta kräver omvägen över abstraktionen." Dels har "tidssekvenser en säregen beviskraft över sakliga sammanhang." (Luhmann 1982:10). Därför krävs en stor varsamhet vid användandet av historiskt material. 1700-talets kärlekssemantik, inte minst den som efterlämnats i romanformen, är således svår att analysera. "Varje generalisering på nivån för semantiska former skulle våldföra sig på det historiska materialet." (Luhmann 1982:153)

Om den erotiska, passionerade och romantiska kärleken kan sägas ta sin början i den medeltida hövitska riddarkärleken, så är det i en starkt begränsad mening. Som idealisering och sublimering av det sinnliga och distansering från det vulgära, framstår det hövitska som en markering av social skiktning och inte av den allmänna principen om individualitet. Från medeltiden och fram till mitten av 1700-talet kan man iakttä successiva förändringar i kärlekssemantiken. När social härkomst var bestämmande för äktenskap och familjebildning, skildras den erotiska kärleken som endast möjlig utanför äktenskapet!

De markanta semantiska förändringarna inträder alltså under 1700-talet. Luhmann hämtar rikligt ur traktater, maximskrifter och skönlitterära skildringar, bl a dåtidens välkända brevromaner, såväl som idag föga kända litterära källor.¹⁰ I Samuel Richardsons *Pamela* (1740/41), en samtida bestseller, har det nya idealet enheten av kärlek, äktenskap och sexualitet förverkligats – och dygden bevaras före äktenskapet. Så också i Rousseaus *Julie ou La nouvelle Héloïse* (1761). Och medan Pamela är av folket, träffar Julie mannen av folket. De intima relationerna kan nu utgå ifrån individualitetsprincipen och är inte längre kopplade till social skiktning.

Det blir det franska 'l'amour passion'-komplexet och inte det engelska puritanska idealet för 'companionship'-äktenskapet som kan absorbera uppvärderingen av sexualiteten inom äktenskapet. Den passionerade kärleken och inte vänskapen kommer så att utgöra den semantiska grundformeln, koden för intimiteten, i det moderna äktenskapet. Men, och här ligger ett av många spännande moment i Luhmanns analys, detta skall inte ses som en kausalt nödvändig utveckling. Kärleken 'vann' någon gång efter 1789 i en konkurrens med vänskapen som pendlade fram och tillbaka. Tex kan inte Rousseau besluta sig för vilken som skall ges företräde. Och bl a i Tyskland odlas en vänskapskult under hela seklet. Det förefaller vara betydelsen av sexualiteten som symbiotisk mekanism som avgör framför en aldrig så innerlig vänskapsprincip. – Det är för övrigt vanligt idag att kärlek och vänskap sammanblandas. Här handlar det då om en sammanblandning av den kristna broderskapskärleken och nya förhoppningar om vänskapens möjligheter i intimsfären. Som Luhmann visar, har dock i varje fall sedan medel-

tiden den antika grekiska distinktionen mellan kärlek och vänskap (*philia*) i regel betonats i de litterära källorna.

Men medan vänskapen kan vara beständig, erfars den erotiska passionen alltid som obeständig. Att den passionerade kärleken oundvikligen tar slut, var ett välkänt tema redan under 1600-talet. Under romantiken byggs en social reflexion in i kärlekssemantiken. Individens som subjekt relaterar sig till världen, men erfår då än mera problemet med förgängligheten och ofullkomligheten. Lyckan förläggs till vägen mot fullkomligheten: "I den passionerade kärleken är intimiteten inte så mycket den fullkomliga lyckan som det sista steget dit", skrev den romantiska kärlekens främste skildrare Stendahl (1992:76). Intimrelationernas kodifiering via ett kommunikationsmedium betyder ju att kommunikationsmöjligheterna kan ökas. Men varje sådan ökning innebär också att kommunikationens gränser uppnås och provoceras. Erfarandet av inkomunikabilitet, av att vidare kommunikation kan vara omöjlig, motsäger därmed inte intimiteten utan svarar faktiskt till den, konkluderar Luhmann.

Den idag ganska utbredda föreställningen om den helt transparenta kommunikationen inom intimsfären – 'man måste kunna tala ut om allt' osv – kan nog närmast ses som en modern variant av den klassiska fullkomlighetsparadoxen. Den passionerade kärleken grundas från början på idén om perfektion och fullkomlighet. Därmed utgör den en paradox. Men det betyder inte att kärleken är en 'omöjlighet'. Paradoxer är överhuvudtaget inte portförbudna i Luhmanns teori utan kan tvärtom tjäna viktiga funktioner. Redan i kommunikationsmediernas funktion, att göra osannolik kommunikation sannolik, ligger en paradox. Medan den senare paradoxen bidrar till kommunikationens fortsättning, kan förståelsen av kärleken som paradox (istället för som ideal) filtrera ut de 'normala' förväntningarna! Med hjälp av tidsfaktorn kan så i interaktionen paradoxerna upplösas.

Att den passionerade eller romantiska kärleken inte utgör grunden för äktenskapet i kvarlevande rester av förmoderna samhällsstrukturer såsom exempelvis den turkiska landsbygdens, visar sig med all tydlighet i de brutala konflikter som ibland uppstår bland turkiska invandrare i norra Europa: Den av fadern i hembyn bortlovade dottern ställs inför trycket av de nya möjligheterna – hon har nåtts av en annan kod! – och kan säga ja eller nej, medan den om inte ödesbestämda så dock av fadern bestämda tillkommande och dennes familj känner sig kränkta utifrån den traditionella äktenskapskoden. Detta brukar ofta kallas kulturtrock. – Det ger samtidigt en illustration till betydelsen av de semantiska formernas transformation.

Kodifieringen av sexuellt baserad intimitet tog sin början utanför den etablerade ordningen. Resultatet blev att äktenskapet baseras på kärlek

med möjligheten till skilsmässa som korrektiv. Om det ska hålla eller ej överlåtes alltså på äktenskapet själv. Utvecklingen av kärlekskoden från 1600-talet och fram till idag kan därmed summeras (Luhmann 1982:197): ”från ideal via paradox till problem”!

Kärlekskoden som problem

I (1990a) behandlar Luhmann äktenskapet och familjen som problem i dubbel mening. Dels som sociologens problem hur kommunikation skall observeras och förstås och dels som problem för familjesystemet och dess professionella problemlösare, familjerådgivare osv.

Det moderna samhället inverkar starkare på sin omvärld än tidigare samhällen. Denna inverkan som alltid sker i termer av strukturella kopplingar, framkallar växande och alltmera vittomfattande förändringar och problem i omvärlden. Samtidigt som problemen i den naturgivna eller ekologiska omvärlden drastiskt tilltar, så omformas också människan som psykiskt system. Kort sagt: även om individualismen inte bara kännetecknar det moderna samhället, så har den moderna individualismen med dess självcentreringsprincip idag förändrat människan så att hennes personliga och intima relationer alltmer blir till problem. Vi kan observera detta fenomen i familjens upplösningstendenser, i att allt fler människor lever som 'singles' eller som ensamma föräldrar och barn.¹¹ Det utgör ett ständigt återkommande tema i triviallitteratur och -film. Särskilt i storstäderna förefaller det svårt att upprätthålla stabila intimrelationer. Här verkar, som Jean Baudrillard beskrivit det i sin observation av New York (1990:31), de turbulenta och centrifugala krafterna så starkt att mera stabila relationer tycks vara omöjliga.

Sett i ett historiskt perspektiv kan man konstatera att de krav som ställs på det på kärlek baserade äktenskapet blir svåra att uppfylla. När man inte längre gifter sig av hänsyn till stånd eller egendom utan av romantisk kärlek, vilket slår igenom under 1800-talet, så får kärleken förklara såväl lyckan som olyckan i äktenskapet. Att den romantiska kärleken har lyckats behålla en stor del av sin genomslagskraft beror inte minst på att den utgår ifrån principen om självcentrerad individualitet. Ego som ser sig själv i eller projicerar sig i Alter tror att Alter ser det samma som Ego. Utbytbarheten eller reciprociteten i perspektiven som kännetecknar den 'normala' kommunikationen blockeras här. Kärleken är en asymmetrisk princip, alltså ensidig och därigenom ofta olycklig! – Alois Hahn (1983) har med utgångspunkt i en empirisk studie av unga äktenskap visat på risken då reell överenskommelse i värdeföreställningar, åsikter osv ersätts av fiktioner om samförstånd.

Å andra sidan ökar kärleken, som semantisk kod, kommunikations-

möjligheterna inom intimrelationerna. Härigenom ställs lätt krav på att allt ska kunna kommuniceras, och dessutom ofta enligt standardiserade krav på normkonformitet. (jfr Luhmann 1990a) Men kommunikationen sätter sina gränser. Då, sett ifrån kommunikationsteorins perspektiv, störningar eller irritationer är produktiva element i all kommunikation – en modell för kommunikation inom familjen fri från irritationer är således fatal! – kan irritationer här användas till att provocera eller testa och därigenom i bästa fall till att lära. Eftersom uppriktigheten eller icke-uppriktigheten i kärlek är inkommunikabel (Luhmann 1982 kap 12), så ges i vilket fall som helst inga garantier ifråga om problemlösning. Funktionsprincipen, här för kärleken som kod, anvisar alltså för Luhmann åter ingen som helst automatik för problemlösning.

I näst sista kapitlet av *Liebe als Passion* ställs frågan ”Vad nu?” och problem och alternativ till kärleken som kod för intima relationer diskuteras. Traditionens ’l’amour passion’ kan inte längre återskapas.¹² Sexualitetens nya uppvärdering under de senaste decennierna och betydelsen av att den gängse spänningen mellan sexualitet och moral upphört, bidrar till en ökad osäkerhet och instabilitet. Luhmann ansluter sig på några punkter till den feministiska kritiken av äktenskapet som institution och påvisar kvinnans svaga position i en intimrelation som helt baseras på kärleken.¹³ Kanske skulle man kunna föreställa sig ett brett spektrum för intimrelations kodifiering från den romantiska eller passionerade kärleken till något mera svala men därför mera stabila relationer och till försöken med vänskap? Och på andra sidan av kodskalet kombinationerna moder-barn och fader-barn eller ’singles’? Den senare varianten, denna intimrelationernas närmast icke-form, har ju i andra varianter historiska föregångare (klosterliv, krigsänkor, socialt utstötta, ’pliktförknar’ osv). Uppenbart är i varje fall att familjen idag är ett av de få funktionssystem som den enskilde kan undvara (jfr Luhmann 1989:170; Meyer 1993:23–40).

Med sin problematisering av familjen postulerar Luhmann inte dess snara totala upplösning eller död. (Vad skulle det egentligen betyda?) Men nya lösningar eller snarare olika kombinationer av lösningar som i varje fall kan bringa en temporär stabilisering i instabiliteten diskuteras. Något program för att lösa familjesystemets problem lanserar han inte. Det får andra göra. Och någon ersättningsprincip för kärleken som semantisk kod kan han inte skönja. Luhmanns historiskt anlagda sociologiska perspektiv syftar till att ge en förståelse för de möjligheter vi har.

NOTER

¹ Denna uppsats utgör en omarbetad version av en introduktion till fyra Luhmann-texter som publiceras 1994 i ’Luhmann-reader’ (arbetsnamn), Jacobsen (red), Köpenhamn: Politisk revy forlag. Alla översättningar i texten är mina. – Ett tack till docent Margareta Bertilsson som bistått vid författandet.

- ² För en kort allmän introduktion av Luhmanns sociologi, se Jönhill 1993 och den därpå följande intervjun. Bland skandinaviska sociologer har tidigare främst Dag Österberg tagit upp Luhmann. (Se exposén över Luhmanns teori om sociala system, Österberg 1988.) På danska har den i not 1 nämnda 'Luhmann-reader' föregåtts av dels en samling introduktionstexter och dels en jämförande studie av teorin om symboliskt generaliserade kommunikationsmedier hos Parsons, Habermas och Luhmann (Se Jacobsen (red) 1992 resp Thyssen 1991). Bland raden av tyska introduktioner rekommenderas Reese-Schäfer 1992.
- ³ Detta lika lite som hos Durkheim. Jfr på denna punkt Asplund, 1985:241–42.
- ⁴ Systemteori är sålunda inte en helt täckande beteckning för Luhmanns sociologi. Förutom den i hans produktion dominerande systemteoretiska ansatsen utgör vidareutvecklandet av den klassiska sociologiska differentieringsteorin och evolutionsteorin och de sedan början av 80-talet allt centralare differensteoretiska formuleringarna av sociologiska problemställningar de viktigaste elementen i vad Luhmann själv, med Gotthard Günthers uttryck, sammanfattar som en polykontextuellt anlagd teoriansats. (Muntlig kommunikation, JIJ)
- ⁵ Luhmann 1991a. I texten ges i en fotnot en rad referenser till personbegreppets historia, vilken framförallt är rättslig. Tilläggas kan Hegels behandling i *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, vilken senare omtolkas av Marx i hans teori om värdebildning och exploatering.
- ⁶ Muntlig kommunikation (JIJ). När han tex skriver att "strukturella kopplingar förmedlar interpenetrationer och irritationer" (1991a), så handlar det om ett försök till ytterligare precisering med bibehållande av båda begreppen.
- ⁷ Denna framstår fö som ett säreget fenomen. Nils Gunder Hansen (1985) ger en grundlig belysning av det. Bl a lyfter han fram paradoxerna med den hövitska kärleken där kvinnan upphöjs mitt i en kvinnoföraktande kultur och hyllandet av otroheten samtidigt med stränga straff för otrohet.
- ⁸ Inspirationen kommer främst från historikern Reinhart Koselleck och det av honom utarbetade programmet för *Geschichtliche Grundbegriffe: Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Jfr Luhmann: *Love as Passion*, Preface to the English Edition, s.2. *Liebe als Passion* ingår fö i en rad studier om semantiska förändringar vid övergången till det moderna samhället. Flertalet är publicerade under titeln *Gesellschaftsstruktur und Semantik* Bd. 1–3 publicerade 1980, 1981 och 1989.
- ⁹ Denna distinktion kan inte tas upp närmare här. Begreppen medium och form intar en central plats i samhällsteorin. Utvecklandet av en samhällsteori har Luhmann sedan mer än 20 år tillbaka sett som sitt allra främsta projekt. Sedan några år håller ett omfattningsrikt manuskript på att ta form. En tidigare version har endast publicerats på italienska under titeln *Theoria della società* (Milano: Franco Angeli) 1992. Luhmanns föreläsningsserie vinterterminen 92/93 – hans sista före emeriteringen – på temat *Theorie der Gesellschaft* publiceras som audiokassetter (Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag).
- ¹⁰ Bl a för att undgå att behöva ge sig in i den litteraturvetenskapliga receptionshistoriens tolkningstvister, använder sig Luhmann medvetet hellre av andra och tredjeklassens litteratur (jfr 1982:12).
- ¹¹ Detta är väl belagt i bl a skandinavisk bostads- och skilsmässostatistik. Ulrich Beck (1986 kap IV) refererar till den tyska diskussionen i sin behandling av problematiken. – I de senaste årens 'livsstils'-trender märks en uppvärdering av såväl individen (som 'satsar på sig själv' osv) och (den stora) kärleken som familjen. Betydelsen av dessa av massmedierna framhävda kulturfenomen 'i tiden' värderas inte närmare här. Jfr dock min korta diskussion om kulturteori versus Luhmanns samhällsteori (Jönhill 1993:107).
- ¹² Detta kan kanske bestridas – i varje fall som filmisk fiktion. I den franske regissören Leo Carax' romantiska epos *Les Amants aux Pont Neuf* (De älskande på Pont Neuf)

når passionen bokstavligen fyrverkeriets höjder. Hollywood-filmen har däremot i regel hållit sig till den moderna differensen, med Mae Wests ord: not real love, just a love affair!

- ¹³ Hur den stora kärleken blev kvinnors olycka har getts otaliga skildringar. De svenska författarinnorna Selma Lagerlöf och Victoria Benedictsson är ett par exempel. Benedictsson tog sitt liv efter ett olyckligt kärleksförhållande med George Brandes. Susanne Brøggers tidigare konklusion var som bekant: 'Fräls oss ifrån kärleken!'

REFERENSER

Luhmann, Niklas

1974. 'Einführende Bemerkungen zu einer Theorie symbolisch generalisierter Kommunikationsmedien', i Luhmann 1975.
1975. *Soziologische Aufklärung 2. Aufsätze zur Theorie der Gesellschaft*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- 1981a. 'Symbiotische Mechanismen' (1974), i Luhmann 1981d.
- 1981b. 'Unverständliche Wissenschaft', i Luhmann 1981d.
- 1981c. 'Die Unwahrscheinlichkeit der Kommunikation', i Luhmann 1981d.
- 1981d. *Soziologische Aufklärung 3. Soziales System, Gesellschaft, Organisation*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
1982. *Liebe als Passion: Zur Codierung von Intimität*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp, (eng. övers. *Love as Passion – on the Codification of Intimacy*, Cambridge 1986: Policy Press).
1984. *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
1986. 'The Individuality of the Individual: Historical Meanings and Contemporary Problems', i Heller m fl (red) *Reconstructing Individualism – Autonomy, Individuality and the Self in Western Thought* s 313–325: Stanford University Press.
1989. 'Individuum, Individualität, Individualismus', i *Gesellschaftsstruktur und Semantik* Bd. 3 (s 149–258), Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- 1990a. 'Glück und Unglück der Kommunikation in Familien: Zur Genese von Pathologien', i Luhmann 1990c.
- 1990b. 'Sozialsystem Familie', i 1990c.
- 1990c. *Soziologische Aufklärung 5. Konstruktivistische Perspektiven*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- 1990d. *Die Wissenschaft der Gesellschaft*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- 1991a. 'Die Form "Person"', i *Soziale Welt* 42 s 166–175, Göttingen: Verlag O. Schwartz & Co.
- 1991b. 'Inklusion und Exklusion', manuskript Bielefeld.
- 1993a. 'Die Tücke des Subjekts und die Frage nach den Menschen', i *Sociologica Internationalis*, Berlin: Duncker & Humblot (publiceras även på danska 1994: 'Subjektets list og spørgsmålet om mennesket', i Luhmann-reader: Politisk revy forlag).
- 1993b. Om kortlädesystem, sociologins specialisering och brister, likhetsprincipen, moralen och människan. En intervju med Niklas Luhmann av Jan Inge Jönhill, i *Sosiologi i dag* 2/3 1993: Oslo.

ÖVRIGA REFERENSER

- Asplund, Johan 1985. *Tid, rum, individ och kollektiv*, Stockholm: Liber.
- Baudrillard, Jean 1990. *Amerika*, Göteborg: Bokförlaget Korpen, (svensk övers. av *Amerique*, Paris 1986: ed. Grasset).
- Beck, Ulrich 1986. *Risikogesellschaft*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Berger, Peter 1987 (1963). *Invitation till sociologi*, Stockholm: Rabén & Sjögren.

- Bertilsson, Margareta 1986. 'Love's Labour Lost? – A Sociological View', i *Theory, Culture & Society*, No 3; i svensk övers. i en förkortad version 'Kärlekens lov – en sociologisk betraktelse', i *Sociologisk Forskning* 23:2 1986.
- Hahn, Alois 1983. 'Konsensfiktionen in Kleingruppen – Dargestellt am Beispiel von jungen Ehen', i F. Neidhardt (red) *Gruppensoziologie. Perspektiven und Materialien, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie Sonderheft 25/1983*.
- Hansen, Nils Gunder, 1985. *Den høviske kærlighed. Om kærlighedens opkomst i det 12. århundrades provençalske troubadourlyrik*, København: Forlaget Basilisk.
- Jacobsen, Jens Christian 1992. *Autopoiesis – En introduktion til Niklas Luhmanns verden af systemer*. København: Forlaget politisk revy.
- Jönhill, Jan inge 1993. 'Teori med sprängstoff – en introduktion till Niklas Luhmanns sociologi', i *Sosiologi i dag* 2/1993, Oslo.
- Meyer, Thomas 1993. 'Der Monopolverlust der Familie. Von Teilsystem Familie zum Teilsystem privater Lebensformen', i *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Jg. 45 Heft 1.
- Parsons, Talcott 1955. 'The American Family; Its Relations to Personality and Social Structure', i Parsons & Bales, red, *Family, Socialisation and Interaction Process*, Illinois.
- Parsons, Talcott 1978. *Action Theory and the Human Condition*, New York: The Free Press.
- Reese-Schäfer, Walter 1992. *Luhmann zur Einführung*, Hamburg: Junius Verlag.
- Simmel, Georg 1923. 'Über die Liebe', i *Fragmente und Aufsätze*, München; (engelsk övers. i Simmel. *On Women, Sexuality and Love* (i övers. och redigering av Guy Oakes): Yale University Press 1984).
- Stendahl 1992. *Om kärleken*, Stockholm: Bonniers (svensk nyövers. av *De l'amour* 1822)
- Thyssen, Ole 1991. *Penge, magt og kærlighed – teorin om symbolisk generaliserede medier hos Parsons, Habermas og Luhmann*, Köpenhamn: Rosinante forlag.
- Weber, Max 1963 (1920). 'Zwischenbetrachtung: Theorie der Stufen und Richtungen religiöser Weltablennung', i *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* Bd. 1 s 536–573, Tübingen; (i eng. övers. i Hans Gerth/C. W. Mills (red) *From Max Weber* s 323–362, New York 1946: Oxford University Press).
- Österberg, Dag 1988. 'Beyond Sociology: Luhmann's Doctrine of Communicative Systems', i *Metasociology – An Inquiry into the Origins and Validity of Social Thought*, Oslo: Universitetsforlaget.

SUMMARY

Jan Inge Jönhill

From Ideal via Paradox to Problem. Individuality and Love in Niklas Luhmann's Systems Theory.

This paper deals, on the one hand, with the question of man as an individual and his relationship to society and, on the other hand, with the sociology of love and intimacy and hence with the sociology of modern individualization. The aim is to introduce for Scandinavian sociology the German sociologist Niklas Luhmann, especially with regard to these themes and, at the same time, his radical and new conception of social systems. It is often suggested that sociological systems theory can only deal with macro level problems, and not with the micro level; of understanding problems on the individual level. In Luhmann's approach this is no longer the case. The individual is conceived of as strictly belonging outside of society, as part of the environment. Only as *person* is it possible to identify man inside social systems. But in using *the distinction* between system and environment, both environment and system is focused upon. Love is analyzed primarily as a semantic code and not as a feeling (as is often the case). The thesis is that only as a *code* can love

be expressed in its emotionality. In his book *Love as Passion* (an excellent example of historical sociology) the code of love is observed from Middle Ages as an ideal form, via its form of paradox, till today when love as a problem of the family system is penetrated by specialists of all kinds. Luhmann's intention is not to find a solution for the family, but to provide an understanding for solutions which are contingent.